

Tri ljekaruše imotskih franjevaca

Rimac-Lasić, Smilja; Škrobonja, Ante

Source / Izvornik: **Acta Facultatis Medicae Fluminensis, 1992, 17, 183 - 191**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:184:436156>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Medicine - FMRI Repository](#)

TRI LJEKARUŠE IMOTSKIH FRANJEVACA

SMILJA RIMAC-LASIĆ¹, ANTE ŠKROBONJA²

¹ Dom zdravlja Omiš
58310 Omiš
² Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci
51000 Rijeka

PREGLEDNI RAD

Ključne riječi:
povijest medicine; 18. stoljeće;
19. stoljeće; 20. stoljeće;
medicina, narodna
Primljeno: 1991-06-22

ZAHVALA
Velika hvala fra Vinku Priću, gvardijanu Franjevačkog samostana u Imotskom, koji nam je uz puno povjerenje ustupio svoju literaturu i dao dragocjene podatke.

SAŽETAK U ovome radu prikazana su tri etnojatrička rukopisa imotskih franjevac koji su imali veliku važnost u zdravstvenoj povijesti toga kraja. Ljekaruša fra Šimuna Gudelja poznata kao imotska ljekaruša, nastala je godine 1771. Pisana je bosanskom ćirilicom, ikavskim narječjem. Zbirku tvori 105 recepata pretežno iz humane medicine, a manjim dijelom iz veterinarske medicine. Vrijedan su prilog narodna imena bolesti i ljekovitih trava, ali i tehnologija pripreme ljekovitih sredstava. Važne su i molitve za ozdravljenje lišene čaranja i bajanja, što je inače bilo uvriježeno u narodu. Ljekarušu biskupa fra Paška Vujčića tvore zabilješke koje je autor sakupio sredinom prošlog stoljeća. Na devet kartica prikazani su lijekovi i upute o samopomoći, a tri sadrže upute o čuvanju zdravlja. Pristup je autora racionalan, a valja istaknuti i odraze aktualne službene medicine, što zbirci daje dodatnu vrijednost. Ljekaruša fra Silvestra Kutleše etnojatrički je rukopis objavljen godine 1933. i svojevrsna je reminiscencija na dalmatinsku pučku medicinu od 18. do 20. stoljeća. Vezuje se uz tzv. morlačku medicinu Fortisa, Lovrića i Pettera. Navode se i neki noviji zapisi, ali bez dodatna komentara. U zaključku se ističe nužnost multidisciplinarnoga pristupa u vrednovanju ljekaruša. Osim kritičke medicinske analize, ljekaruše valja sagledavati sa šireg etnološkog i kulturološkog motrišta. U tom kontekstu njihova vrijednost umnogome nadmašuje uske etnojatričke okvire.

Liječnici i ljekarnici u današnjem smislu, pojavljuju se u zabačenim zagorskim krajevima Dalmacije prilično kasno. U doba mletačke uprave gradovi u Dalmaciji imali su liječnike, ali njihove su usluge koristili jedino imućniji slojevi. Liječnici su bili službenici općine, nisu smjeli biti domaćeg podrijetla i da bi stekli pravo na obavljanje liječničke službe u Dalmaciji, morali su imati diplomu mletačkog sveučilišta u Padovi.

Prvi poznati imotski liječnik u doba mletačke uprave bio je Niccoletto de Marinis, Mlečanin. Spominje se u podrugljivoj pjesni iz godine 1766, u kojoj liječnika nazivaju "ećim Nikolica". Pjesma opisuje događaj koji se zbio negdje na Biokovu kada je ranjena djevojka Anđelija koju je najprije došao liječiti ranar-travar Mijat Batošić iz Župe, ali je malo kasnije naišao iz Imotskog pisar, a s njim i liječnik¹.

"Istom oni besideći tako,
U ta doba s Imotskoga čato
I s njim ide ećim Nikolica
Da gledaju rane u divojke"

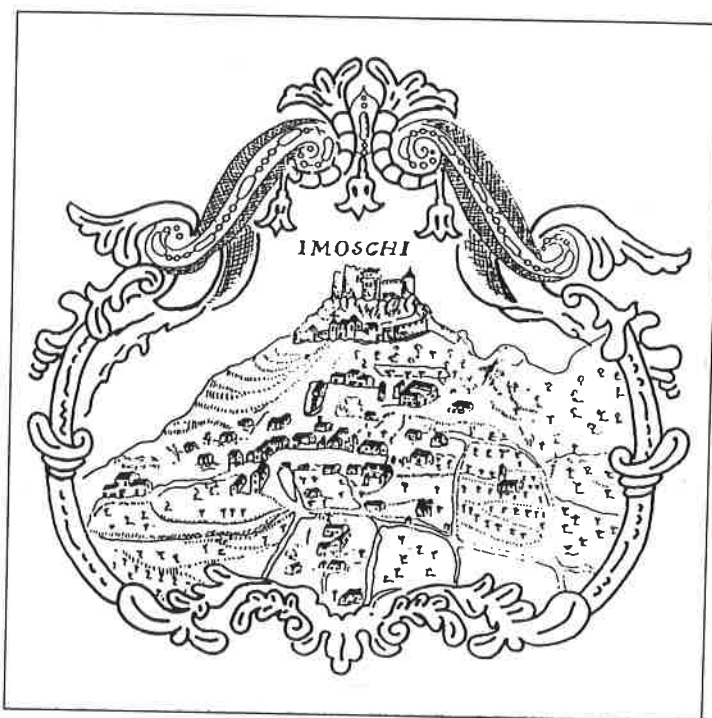
Svjedočanstva o tome kakve su bile zdravstvene prilike u obična puka u Dalmaciji, nalazimo u zapisima raznih pisaca. O liječenju i lijekovima koje rabe Morlaci u 18. stoljeću pišu Alberto Fortis² talijanski putopisac i Ivan Lovrić³, njegov kritičar. Fortis navodi da liječnici koji su osposobljeni na sveučilištima nisu odveć cijenjeni u Morlaka (tj. dalmatinskih Zagoraca), a Lovrić dodaje: "Rijetko ih zovu iz gradova, jer ih na sreću nemaju po selima, ali ne znam je li to razlog da još duže žive."

Etnograf i geograf Franz Petter u prvom dijelu knjige *Dalmatien in seinen verschiedenen Bezichungen*⁴ posvetio je poglavlje Morlacima, posebno njihovim lijekovima i liječenju bolesti. Petter naglašava da je u njegovo doba, a to je bilo polovicom prošloga stoljeća, Morlak bio zaklet neprijatelj svih liječnika i ljekarni, te da nije davao nikakve važnosti njihovu znanju, a jedino bi se pod prisilom odlučio uzeti kakav lijek. Univerzalan je lijek u njih bio naći dobra vina i rakije za bolesnika.

Školovani liječnici stižu u Zagoru u većem broju tek od sredine 19. stoljeća, ali uza sve to oficijelna će medicina ostajati slabije dostupna većini puka. Zbog toga će tradicionalna pučka medicina nastaviti i dalje egzistirati u svim oblicima. Jedna su od samosvojnosti pučke medicine koje trajno pobuđuju kritičku znatiželju, ljekaruše - zbirke pučkomedicinskih zabilješki različita podrijetla i sadržaja. Obično ih vezujemo

uz imena osoba koje su ih sakupile. U Dalmaciji je poznat niz takvih slučajeva. Bilo je i tiskanih ljekaruša, a prva je nastala u Zaostrogu. To je ljekaruša Jurja Vladmirovića *Likarie priproste*⁵, tiskana u Mlecima godine 1755, zatim ljekaruša Petra Bartulovića-Puovića *Razlicite ljkarie* nastala u Makarskoj, a objavljena 1799. također u Mlecima.

Prisutnost franjevac u Imotskoj krajini odrazila se u svim oblicima života, pa i u zdravstvenu djelovanju. Dragocjen dokaz o tome je i nekoliko ljekaruša nastalih tu, a vezanih uz imena pojedinih franjevac. Za ovu priliku

SLIKA 1. Imotski u 18. stoljeću prema slici P. Corira u *Katastiku Imotskoga* iz 1774.

FIGURE 1 Imotski in the 18th ct. after P. Corir's print in *Imotski's Catastic* from 1774.

odabrane su tri ljekaruše koje su na svoj način osebujne i zanimljive. To su ljekaruše franjevac fra Šimuna Gudelja, biskupa fra Paška Vujčića i fra Silvestra Kutleše.

U radu su korištene fotokopije izvornika i radovi pojedinih autora koji su tu temu doticali ranije, ili s drugih motrišta. U daljnjem će prikazu ukratko biti navedeni osnovni podaci o svakom autoru i rukopisu, te navedeno po nekoliko najkarakterističnijih recepata i savjeta o liječenju i čuvanju zdravlja. Citati su jedino transliterirani, time se nastojao sačuvati izvorni narodni jezik vremena i kraja u kome su nastali.

Ljekaruša fra Šimuna Gudelja

To je nesumnjivo najpoznatija ljekaruša nastala u Imotskoj krajini, pa se ponekad spominje i kao "imotska ljekaruša". Rukopis je nastao 1771, njegov je autor definator franjevačkog samostana u Imotskom fra Šimun Gudelj (1724–1804), a to se zaključuje iz zapisa na prvoj stranici: (...) "Pisa fra Simun Diffinitur Gudegl za sluxbu svoga prijateglia Dom Gragura Ujevicha dostojnoga Kurata od Poglicza na 1771." Rukopis se sastoji od 52 stranice formata 19,5x14 cm. Čuva se u Zemaljskome muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu (Sign. Ms 81). U svojim raspravama tu ljekarušu spominju Grmek⁷ i Romano⁸, a cjelovite prikaze daju Ujević⁹ i Tartalja¹⁰.

Pažljivim čitanjem Gudeljeva teksta vrlo brzo uočavamo da se autor u prvom redu služio vlastitim iskustvom, a manje drugim poznatim rukopisima i tiskanim djelima na talijanskom jeziku. Valja napomenuti da je njegova zbirka od 105 recepata napisana četiri godine prije objavljivanja Vladimirovićevih "likaria priprostih", a osam godina prije Bartulovićevih "Različitih ljekarija". Veći se dio recepata odnosi na humanu medicinu, a manjim dijelom recepti pripadaju i području veterine. Recepti se često ponavljaju odnosno nekoliko njih propisuje različiti lijek za istu bolest.

Jezik kojim piše Gudelj sasvim je mlad, onakav kakvim još i danas govori pučanstvo Imotske krajine. To je štokavsko narječje nastalo iz starog čakavskog supstrata. Izgovor je dosljedno ikavski: bilanca, biloga, crivo, čovika, dica, gdi, itd.

Navest ćemo nekoliko zanimljivih recepata temeljenih na različitim tradicionalnim etnojat-

ričkim načelima: od racionalnih fitoterapijskih do krajnje nesuvislih - spekulativnih koproterapijskih pripravaka. Tekst je transliteriran, s tim da su uz manje poznate riječi i pojmove u zagradama navedeni oblici iz aktualna standardnog jezika ili latinski nazivi za biljke.

- Kada otiče oko trbua (trbuh) ili slizene (slezena), što se zove dalak. Uzmi maćinca (biljka *Iris germanica*), biloga tojest korena, istuci-ga pak skuvaj u mliku, i privijaj, kud-je oteklo, sve-će istegnuti.

- Da ženama dođe mliko

Uzmi pitome metvice (biljka-*Mentha piperita*) pak-je u vinu, kad-je svarena, privijaj na parse, doće mliko, i zatizim neka pije čorbu od varena koromača (*Foeniculum vulgare*) aliti vodu.

- Kada-se bolesnik zatvori od bolesti

Uzmi freške (svježe) krkaline (krkalina-izmetina) od paripčeta (parip-konj), izažmi onoga soka i metni s onizim malo meda ili cukra (šećera), dobro-će-ga otvoriti; kušano je.

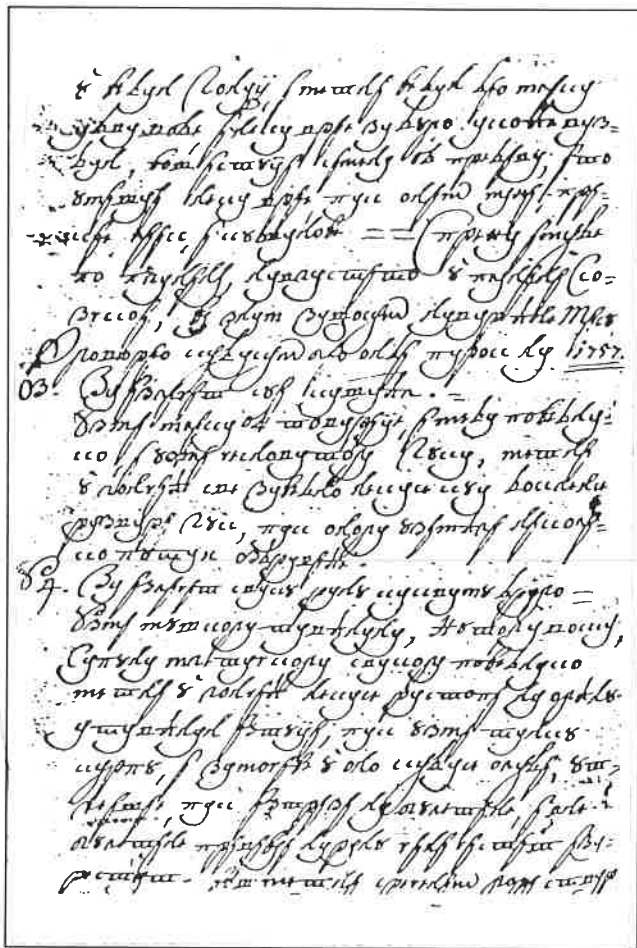
- U komu-su guine

Uzmi pitome metvice i biloga vina, metni kuat zajedno i zaduši da nikad ne odiše, neka pari po ure, potom-toga uzmi brašna prosiana, smišaj zajedno i neka vrije drugo po ure, potom-toga metni na karpu (krpu) i privij na tarbu.

- Na kome-je žutica

Uzmi onoga žutoga iz liljana, istuci i podaj popiti u čorbu nekoliko puta, ozdraviće. -Ili uzmi trave rosopasti (trava rosulja ili *Drasera rotundifolia*) i neka bolesnik istu travu metne u čarape na tabane.-Treće; iskopaj korena od sparoga, pari u vodi, i pi onu vodu, i njiome vodni vino, i s istom vodom umivati-se kada-se večer ide leći, i to slidi nekoliko puta.

Ne ulazeći u dublju medicinsko-farmakološku

SLIKA 2. Ljekaruša fra Šimuna Gudelja

FIGURE 2 Friar Simun Gudelj's pharmaceutical manuscript

analizu, možemo se zadovoljiti tvrdnjom da je ta ljekaruša u prvom redu vrijedan prilog poznavanju narodnih imena bolesti, ljekovitih trava i drugih sredstava koja se preporučuju za liječenje. Uz to važna je za proučavanje tehnologije izrade lijekova, a to su uvarci, oparci, izrada pomasti, estrahiranje djelotvornih tvari iz biljaka, pravljenje lijekova za obloge i inhalaciju, zatim maceracije, tiještenje djelatnih tvari iz supstrata, cjeđenje i mnogi drugi postupci.

Ljekaruša biskupa fra Paška Vujčića

Fra Paško Vujčić (1826-1888) nedvojbeno je jedan od najdličnijih sinova Imotske krajine u 19. stoljeću. Neobično bogat životni put započinje u Glavini Donjoj, školuje se u Slavoniji, studira u Mlecima filozofiju i bogosloviju, s 20 je godina gvardijan i definator, a u 32. postaje biskup. Djeluje u Albaniji, Egiptu, Nigeriji i u Bosni, i tu ostaje najveći dio života obnašajući poslanstvo apostolskog vikara. Kao tipičan imotski krajišnik, potkraj života shrvan bolešću vraća se u zavičaj i umire u franjevačkom samostanu u Imotskom^{11,12}. Živeći među narodom suosjećao je s njihovim nedaćama i nastojao mu pomoći na razne načine. Neka od iskustava zapisao je na devet listova od kojih su tri namijenjena liječenju najčešćih bolesti. U poglavlju "Opazke za likarie uzimati"¹³.

Zapisuje onako kako mu je dolazilo na pamet i kako se to govori u običnu razgovoru.

•Kap kad udari

Haljine odma odriši, i razmetni, i stavi ga na stolac il na krevet tako da gornji trup i glava ostanu malo dole nagnuti. Zatim kvasi slipe oči studenom vodom i stavi mu pod nos amoniaku, ili sirće mirišave. Ako likar kasni i ako je lice upaljeno, i naduto, stavi pijavice na zatiljak i vrat, a sanapisme na noge.

•Suhodola i krvpljuvanje

Vari osam liepi kestenova u vodi i oguli. Zatim vari isto tiho u čaši mlika: pak procidi izažimući opet u čaši mlika, vari stavljajući tarčina (maslačak ili *Taraxacum officinale*) i malo šećera.

Opini, i pij onako vruće.

•Modrice i udarci brez krvi *contusioni*

Po sviće lojene, po čašce sirćeta prijakog vari i maži udarac tripud na dan, i krpom zavijaj, al vruće mora se stavljati ovi mehlem što više se može. I ako je noga bolesna, mora se u miru posve držati barem za dan. Ako je jako mala modrica, dosta će bit smučat u solnoj vodi, ili sirćetom pokrit šiju s krpom u isto umočenom.

•Kolika trbubola

Smišaj dvi uncie zeitina s jednom kašičicom sirćeta i popij. Još i klisteri, sa prave od šake mehlinjem, i toliko divizmine, i dvi preže lanenog sjemena. Sve se ovo vari u po oke vode dok ne savrie treći dio. Zatim se procidi i razmute se dva žumanca. S djecom pri sisi smišaju se dvadeset zrna sabljice, pet zrna šafrana i deset zrna komorača. Sve se ovo smiša, u prah satare u dva sahata daje se, il ne dvaput.

SLIKA 3. Ljekaruša fra Paška Vujčića

FIGURE 3 Friar Paško Vujčić's pharmaceutical manuscript

•Krvolijavica *dissenteria*

S acitom solferiko čini se limunada, pak se mlogo pije osladena sa šećerom. Ili klasove bakvice vare se i dobrim crvenim vinom miša se u ovom. Jedna, il dvi oke ovih moraju zadosta bit za izličit se posve.

Iz Vujčićevih bilježaka možemo zaključiti koje su bolesti i životne nevolje trle obična seljaka sredinom prošlog stoljeća. Vidi se da je rabio stručne liječničke recepte, ali najviše narodne lijekove. Uza stručne nazive bolesti rabio je narodna imena.

Ljekaruša fra Silvestra Kutleše

Fra Silvestar Kutleša (1867–1943) jedan je od franjevacu vrhunskih intelektualaca i humanista koji su univerzalnim djelovanjem ostvarili trajan trag u kulturnu životu Krajine u drugoj polovici 19. stoljeća i u prvoj polovici 20¹⁴. Bio je profesor i ravnatelj gimnazije u Sinju¹⁵, plodan pisac, sakupljač narodnoga blaga, narodnih epskih pjesama itd. Posebno je zanimljiv njegov rukopis "Život i običaji u Runovićima"¹⁶ u kojima je bio župnik od 1930. do 1937. Na 776 stranica sakupio je mnogo različitih podataka iz života svojih župljana, ali i iz ostalih dijelova Imotske krajine (Lovreća, Studenice i Vinjana)¹⁷. Dio o liječkovima iz spomenutih rukopisa svojevrsan je pregled dalmatinske narodne medicine u slijedu od 18. stoljeća do godine 1933. Da je fra Silvestar bio dobro informiran o tome, svjedoči pristup liječenju koji umnogome podsjeća na tzv. morlačku medicinu koju su opisali Fortis, Lovrić i Petter. Navest ćemo nekoliko karakterističnih zabilješki prema kazivanju Mare Kutleša: "Evo kako se koja bolest liči bez likara i brez gospočke likariji".

•Nazeza

Najobičnija je bolest "nazeza". Nazeza lako dođe i lako prođe. Najviše brez ikakva lika. Ko se liči, najprvi mu je lik dobra vatra, vruće mliko.

A staru se oće suviše i rakije, vruća postelja, ali ona uz ognjište.

•Prikala

I prikala nije ništa drugo nego malo jači nazez. Prikala se dobije obično, ako se vruće ili znojno čeljade naglo ohladi ili stopi. I prikala se liči na selu poput nazeza, samo su likovi jači. Misto jedne čaše ulja i rakije, valja popiti dvije, a digod i tri. Ali ne odjednom. Ako ne pomaže ni vatra ni postelja, ni ulje ni rakija, valja popiti žmul (čašu) dičije mokraće. Mokraća daje bolesniku veliku

muku, pa ili se plavo uputi ili se izbljuje, često i oboje, svakako oganj i muka popusti. Nu ovaj zadnji lik ne daje se starosti ni nejakosti.

•Oganj

I oganj bude često u Runoviću. Najviše od pokvarene vode. U čiju se kuću uvuče, neda se lako istirati. Po deset-petnaest godina poteže se po istoj kući. Dosta familija do iskorjenuća. Iz te pride i u druge. Na žalost seljaci ga se ne plaše koliko triba. U drugim župama manje je ognja, jer je zdravija voda i bolja čistoća. Prije su seljaci i oganj ličili toplinom, danas ne. Prije su bolesniku davali i žitna i mrsna dobro ga toplili i od arije čuvali. I bolesnik redovito je umira. Danas bolesnika odmaknu od vatre, čuvaju od kruva i mesa, za pune tri nedilje. Kroz to vrijeme rane ga ladnom varenikom, a liče uljem i rakijom. Jedne ure dadu mu kašinu naravnog ulja, drugu kašiku rakije i to prima. Redovito bolesnik ozdravi.

•Nesvist (Cidenat)

Žensku i staru više puta dođe nesvist. Mušku i nejaku riđe. Najprvo dođe čeljadetu mrak na oči, zatim pane s glavom bez uzglavlja. Niko pane ko drvo, niti se miče, niti ičim tiče. Niko se proteže, drće, očima zabili, a zubima škripi. Nesvist dolazi od slaboće, od truda ili od sunca. Prva je pomoć u studenoj vodi. Čeljade poliju hladnom vodom, raspašu i prsi mu rastvore. U težem slučaju

taru kvasinom usta, nos i slipe oči.

•Otrovanje krvi

Ovu bolest liče naši seljaci puštanjem pijavice. Niki je liče trinom od brckog sina. U trini vele ima svakakve trave, pa i likovite. Ove trave izvuku bolesniku krv na dvor i čeljade ozdravi. Evo kako rade. Uzavri jedan kil (kg) trine u vodi i u mladu trinu priviju na otečeno-modro misto i povojem zaviju. Promine 3–4 puta i čeljade ozdravi.

Univerzalni lijekovi koji se primjenjuju u inicijalnu stadiju liječenja većine unutrašnjih i

SLIKA 4. Biskup fra Paško Vujčić (1826-1888)

FIGURE 4 Bishop friar Paško Vujčić (1826-1888)

vanjskih bolesti, ostali su vino, rakija, voda i toplina.

Bilo da se radi o "lijeku" biljnog, mineralnog ili životinjskog podrijetla, uvijek je to sredstvo koje besplatno daje priroda toga kraja, ili se rabi u svakodnevnu životu za druge svrhe. U tumačenju etiopatogeneze bolesti i mehanizma djelovanja "lijeka", uz empirijska znanja dominira logika pučke humoralne fiziologije i patologije u kojoj krv ima ključnu ulogu.

Imotske ljekaruše s etnomedicinskog motrišta

Saznanje o bolesti u čovjekovoj se svijesti često pojavljuje neosjetno, nenadano ili postupno. U neuka čovjeka to je najčešće i nerazumljivo, pa se nastanak bolesti ili nedaće spontano povezuje s nadnaravnim silama i uzročnicima. U tradicionalnu poimanju to su najčešće zao duh, zao pogled, uroci, čini, udesi, nameci, čarobni napici, a povezuju se i s određenim mjestima ili prilikama kao što su križanja, vilovit noćni zrak, pasji sugreb, pa se govori da je bolesnik na bolest nastupio, nagazio, ograisao. Posebno se poštuju psihičke (dušev-

ne) bolesti što se u pravilu poistovjećuju s djelovanjem demona i duhova. U "luda" čovjeka ulazi tuđi duh - vrag i zaposjedne mu tijelo i dušu. Vještice ili pak vile napadaju unutrašnje organe u grudima i srce. One "ustrijele", "srce prostrijele", "srce izjedu". Vukodlaci i vampiri personifikacije su uzročnika epidemija u djece i odraslih.

Vremenom postupno evoluirala i poimanje bolesti prema prirodnim uzročnicima i faktorima fizičke okolice. Bolest se tako dovodi u uzročnu vezu s teškim radom, klimatskim čimbenicima, neprimjerenom i nedovoljnom prehranom, nečistoćom i sl. Najčešće su spominjane bolesti groznica, malarija, išijas, kamenac, srdbolja, vodena bolest, smetnje dišnih organa, otekline, zubobolja, ugrizi zmija i teškoće oko rađanja i babinja.

U pučkoj terapiji isprepliću se magijsko i spekulativno kao odraz neznanja ili nemoći, s iskustvenim i racionalnim. Stoga u procjeni

tradicionalnih recepata i naputaka uvijek valja polaziti upravo s tih polazišta. Kao osnova za pripremanje ljekovitih pripravaka upotrebljavaju se u prvom redu dostupna sredstva iz domaćinstva ili neposredne okolice. Od živežnih namirnica to su mlijeko, med, ocat, brašno, kruh, ječam, sol. Važno mjesto pripada crnu i bijelu vinu te duhanu. To su uglavnom adjuvanti, služe kao otapala, za popravljivanje okusa i sl. Prema opsegu najveći dio etnoterapije temelji se na fitoterapiji. U pravilu koriste se biljke ubrane u blizini obitavališta, ili uzgojene. Veći dio biljnih lijekova utemeljen je iskustveno. Koriste se

SLIKA 5. Crkva i samostan Sv. Franje u Imotskom

FIGURE 5 St. Francis' church and monastery in Imotski

određeni dijelovi biljaka, a priprema se zasniva više na racionalnim postupcima, a manje na magijskim. Drugačije je s pripravcima životinjskoga podrijetla. Koriste se puž golač, jež, loj uškopljena ovna i sirište velikog preživača, najčešće ovce. Zatim krilo uškopljena pijeveca, rog jelena ili divokoze, magareće mlijeko za kašalj kukurikavac u djece, vosak, gliste i crvići koji žive kao nametnici na divljoj ruži. Zanimljiv je lijek jelenji rog koji se mnogo rabio i u službenoj medicini kao *cornus cervi*.

U dijelu kemoterapije poznati su lijekovi od sumpora, kalijeva nitrata, luga, mletačkog sapuna, talka.

Posebno je poglavlje u pučkoj medicini tzv. nečista terapija. U našim se primjerima uglavnom rabi krkalina (konjski izmet) i kokošji brabonjak. Tu se ubrajaju razne smole, katran i tamjan.

Kao primjer nesuvislog pripremanja lijeka ili

izbora osnovne supstancije, spomenut ćemo praškove nastale tucanjem, mrvljenjem ili sagorijevanjem cijelih životinja (stonoga, cvrčak), ili pojedinih dijelova životinja (rog jelena ili divokoze, zubi ježa). To bi se pomiješalo s vinom ili bi se varili sokovi (dekokti), te pripremale masti i melema.

"Liječilo" se čak i predmetima koji uopće nemaju veze s bolešću, ali su prema pučkom vjerovanju imali moć bilo talismansku bilo apotropijsku, naprimjer pomoću brusa koji je na božićnu stolu bio pod stolnjakom ili šupljim kameonom.

ZAKLJUČAK

U zaključku vrijedi najprije podsjetiti da je etnomedicina autohtona tvorevina svakog naroda. U prvom je redu odraz življenja na određenu prostoru i stoga je nedjeljiv dio njegove kulturne povijesti. Drugo je pitanje koliko su korist ljudi imali od tog i takva liječenja. Lako je prihvatiti iskustven i racionalan dio, ali kako objasniti onaj drugi magijski i spekulativan? Bez obzira na eventualne sumnje ili neznanje, neprijeporna je činjenica da je puk vjerovao u svoju medicinu.

Pregledom Gudeljeve, Vujčićeve i Kutlešine ljekaruše te drugih ljekaruša, možemo uočiti da su mnogi recepti slični ili gotovo jednaki, a to nas vodi na pomisao da im je izvor isti ili sličan.

Prema ljekarušama, svi lijekovi koje je čovjek koristio, bila su sredstva koja su bila najpristupačnija, sredstva koja im priroda daje besplatno, ili koja se rabe u svakodnevnu životu za druge svrhe.

Ljekaruše su vrijedan prilog poznavanju narodnih imena bolesti, ljekovitih trava i drugih sredstava koja se preporučuju za liječenje. Uz to važne su za proučavanje tehnologije izrade lijekova.

Procjenjivanje ljekaruša isključivo s aktualnih biomedicinskih stajališta bilo bi krajnje nedovoljno. U njihovoj je valorizaciji prijeko potreban multidisciplinarni pristup. Osim kritičke medicinske analize, ljekaruše valja sagledavati sa šireg etnološkog i kulturološkog motrišta. U tom kontekstu njihova vrijednost umnogome nadmašuje uske etnojatričke okvire.

LITERATURA

1. *Bujas G.* Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća. Građa za povijest književ-

- nosti Hrvatske. Knjiga 30. Zagreb: JAZU, 1971.
2. *Fortis A.* Viaggio in Dalmazia. Venezia: Presso Alvise Milocco, 1774.
3. *Lovrich G.* Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll' aggiunta della vita di Socivicza. Venezia: Presso Francesco Sansoni, 1776.
4. *Petter F.* Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen. Wien: Druck von Leopold Sommer, 1856:198-202.
5. *Vladmirović J.* Likarie priproste u dva jezika razdiegliene illyricki, talianski. Skupeliene, i dane na svitlost po gospodinu knezu, i vitezu Jurju Vladmirovichiu Poglavicu Rimskomu, i Bossanskomu, i Vlastelinu od stari vikova, Neretvanskomu, u obba zakona podpuno naucitegliu Kriposnomu. U Mleci. Po Ivanu Bassenesu, 1775.
6. *Bartulovich P.* Razlicite ljkarie... U Mletcih, kod Coletta, 1799. Prema: Berić D. Različite likarije Petra Bartulovića-Puovića. U: Grmek MD, Dujmušić S. ur. Iz hrvatske medicinske prošlosti, Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske 1954:227-37.
7. *Grmek MD.* Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. Rasprave i građa za povijest nauka. Zagreb: JAZU 1963:308.
8. *Romano J.* Jugoslovenska bibliografija lekaraša i narodnih medicinskih rukopisa. Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije 1973:118-9.
9. *Ujević A.* Ljekaruša fra Šimuna Gudelja Imoćanina. Šibenik: Kačić 1973;5:121-37.
10. *Tartolja H.* Ljekaruša fra Simona Gudelja. Imotski: Grad na gori 1980;2:21-8.
11. *Jelenić J.* Vujičić Paskal. U: Stanojević S., ur. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. Zagreb: Bibliografski zavod 1929:1174-5.
12. *Vrčić V.* Odjeci 250-godišnjeg rada Imotske župe. Imotski: Franjevački samostan Imotski 1967;92-8.
13. *Vrčić V.* Ljekaruša biskupa fra Paška Vujčića. Nova et vetera 1984;1-2:139-48.
14. *Kosor K.* Kutleša fra Silvestar. U: Jurišić G., ur. Franjo među Hrvatima. Zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškog(1226-1976). Zagreb: Središnji odbor za proslavu 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškog. 1976:242-3.
15. *Bezina P.* Srednje školstvo u Franjevačkoj Provinciji Presvetog Otkupitelja (1735-1920). Split: Franjevački provincijalat 1989:268.
16. *Kutleša S.* Runovići, rukopis, poglavlje 9, Lijekovi. Arhiv odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, Zagreb S.Z. 246.
17. *Mijatović A.* O zapisivanju narodnih umotvorina u Imotskom kraju. U: Pezo B. ur. Čuvari baštine. Imotski: Franjevački samostan Imotski, "Služba Božja" Makarska 1989:261-6.

THREE PHARMACEUTICAL MANUSCRIPTS OF THE FRANCISCANS OF IMOTSKI

Smilja Rimac-Lasić, Ante Škrobonja

REVIEW

Key words:

history of medicine;
18th century; 19th century;
20th century

Received: 1991-06-22

SUMMARY This paper presents three manuscripts about cure by popular medicine written by the Franciscans of Imotski, who played a significant role in the health history of that area. Friar Šimun Gudelj's pharmaceutical manuscript, known as the Pharmaceutical manuscript of Imotski, originates from 1771. It was written in the local dialect and in Bosnian Cyrillic alphabet. The collection contains 105 recipes, mainly those concerning human medical practice, with a number of the ones from veterinary medical practice. Its valuable contribution consists in the folk names for illnesses and medicinal herbs it uses, descriptions of the ways of preparing remedies, and also the prayers for healing that it mentions, void of sorcery and magic which were customary among the populace in those times. Friar Silvestar Kutleša's pharmaceutical manuscript was published in 1933 and represents a kind of reminiscence of popular Dalmatian medicine from the 18th to the 20th century. It is a continuation of the so-called morlačka medicine by Fortis, Lovrić and Petter. Some more recent writings are also mentioned, but with no additional comments. Bishop friar Paško Vujčić's pharmaceutical manuscript consists of notes that were collected by the author in the middle of the last century; they give a list of remedies and advice on self help and on health care. The author's approach to the matter is rational, but the influence of contemporary official medicine should be pointed out, as it gives an additional value to the collection. The conclusion underlines the necessity of multidisciplinary approach to the evaluation of pharmaceutical manuscripts. Apart from a critical medical analysis, they should be appreciated from a larger ethnological and cultural point of view, from which their value considerably surpasses the narrow frame of popular medicine.

TRE RICETTARI DEI FRANCESCANI D'IMOTSKI

Smilja Rimac-Lasić, Ante Škrobonja

RASSEGNA

Parole chiave:

storia della medicina;
18 secolo; 19 secolo; 20 secolo;
etnomedicina

Ricevuto: 1991-06-22

RIASSUNTO Gli autori presentano tre manoscritti dei francescani d'Imotski. Il ricettario di fra Šimun Gudelj noto come il ricettario d'Imotski viene compilato nel 1771 in caratteri cirilliano-bosniaci e parlata icavica. La raccolta abbraccia 105 ricette prevalentemente di medicina, in minor parte di veterinaria. Nel ricettario, aggiunta di valore sono i nomi popolari delle malattie, delle erbe medicinali, la descrizione della preparazione dei medicinali. Vengono elencate, pure, le preghiere invocative per guarire, prive d'incantesimi e magie, del resto radicate nella tradizione popolare. Il ricettario del vescovo fra Paško Vujčić comprende note che l'autore raccolse nella metà del secolo scorso. Su nove cartelle sono presentati i medicinali e le istruzioni sull'autosoccorso; altre tre contengono le disposizioni sulla difesa della salute. Il testo è razionale, e riflette lo stato della medicina ufficiale del tempo, ciò che alla collezione dona un valore additivo particolare. Il ricettario di fra Silvestar Kutleša viene pubblicato nel 1933 e rappresenta una singolare reminiscenza della medicina popolare in Dalmazia dal 18 al 20 secolo. Si riannoda alla cosiddetta medica morlacca del Fortis, Lovrić e Petter.

Vengono citate, pure, note più recenti ma senza commento. In conclusione si rileva la necessità d'un approccio multidisciplinare nel valorizzare i ricettarii, che devono essere minuziosamente analizzati non solo dal punto di vista medico, bensì da quello più largo, etnologico e culturale. In questo contesto il loro valore supera gli stretti limiti dell'etnatria.